

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Miroslava Jasenčáková

**Hospodářské reformy v období vlády
N. S. Chruščova**

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Miroslava Jasenčáková**

Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda, PhD.**

Rok obhajoby: 2011

Bibliografický záznam

JASENČÁKOVÁ, Miroslava. *Hospodářské reformy Nikity Sergejeviče Chruščova*. Praha, 2011. str. 47 Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Karel Svoboda, PhD.

Abstrakt

Bakalářská práce „Hospodářské reformy v období vlády Nikity Sergejeviče Chruščova“ analyzuje vývoj sovětského hospodářství během let 1953-1964. Zaměřuje se na zemědělské reformy. Hlavní důraz je kladen na tzv. sedmiletý plán z let 1959-1965, ale pro objasnění kontextu práce zahrnuje i události probíhající od počátku třicátých let. Hlavním cílem těchto reforem bylo stanovení a předstihu americké zemědělské produkce. Během sedmiletého plánu mělo dojít až k 70% navýšení produkce. Nakonec se nepodařilo tuto představu uskutečnit, částečně také kvůli negativním dopadům reforem z roku 1958. Práce si klade za cíl analyzovat příčiny krachu sovětského zemědělství během sedmiletého plánu a zjistit nakolik šlo o systémové vady. Práce také zkoumá rozpor mezi deklarovanými cíli a realitou.

Abstract

The bachelor thesis "Economic Reforms of Nikita S. Khrushchev" analyzes the process of the Soviet economy during 1953-1964. It focuses on agricultural reform. Major emphasis is insisted on so-called seven-year plan from 1959-1965. For clarification of context of the paper, it includes events since the beginning of early thirties. The main goal of these reforms was to attain a level of U.S. agricultural production. During the seven-year plan, the increase of production was designed for 70%. Finally, the realization of this idea failed, partly because of the negative impacts of the reforms from 1958. This study aims to analyze the reasons of the collapse of Soviet agriculture during the seven-year plan and uncover a proportion of system faults. The thesis also examines the contradiction between the stated goals and reality.

Klíčová slova

SSSR, hospodářské reformy, sedmiletý plán, N. S. Chruščov, zemědělství

Keywords

USSR, economic reforms, seven year plan, N. S. Khrushchev, agriculture

Rozsah práce: 68097 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17.5.2011

Miroslava Jasenčáková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Karlu Svobodovi, PhD. za vedení bakalářské práce, jeho rady a trpělivost.

**Institut mezinárodních studií
PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE**

Jméno:

Miroslava Jasenčáková

E-mail:

jasencakova@centrum.cz

Semestr:

LS

Akademický rok:

2009/2010

Název práce:

Hospodářské reformy v období vlády N. S. Chruščova

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

LS 2010/2011

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Oldřich Tůma

Vedoucí práce (není povinné):

Mgr. Karel Svoboda, PhD.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Téma hospodářských reforem v letech 1958-1965 jsem zvolila z několika důvodů. Prvním z nich je můj zájem o ruské teritorium, jeho dějiny i aktuální dění, a skutečnost, že bych se ráda v budoucnu specializovala na studia této oblasti. Dalším důvodem pro výběr tohoto tématu byl fakt, že se jedná o významné období, ve kterém docházelo ke značným změnám ve společnosti i hospodářství. Domnívám se také, že téma nebylo v předešlých letech studenty příliš zpracováno.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Ve své práci bych chtěla analyzovat vývoj sovětského hospodářství v období vlády Nikity Sergejeviče Chruščova. Zaměřila bych se zejména na analýzu příčin krachu sovětského zemědělství během tzv. sedmiletého plánu z let 1958-1965, který si kladl za cíl dohnat a předehnat USA. Pokusím se zjistit, nakolik šlo o systémové vady.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Ve druhé polovině 50. let, kdy se N. S. Chruščovovi podařilo upevnit své postavení v SSSR, bylo nutné přinést do sovětského hospodářství určité změny. Hospodářskou prioritou za Chruščovovy vlády se stalo zemědělství. Hlavním cílem zemědělských reforem bylo stanovení dostižení a předstižení americké zemědělské produkce. Během sedmiletého plánu, v letech 1958-1965, mělo dojít až k 70% navýšení produkce. Nakonec se nepodařilo tuto představu uskutečnit, částečně také kvůli negativním dopadům reforem z roku 1958. V důsledku zrušení strojních a traktorových stanic a mechanizace kolchozů, došlo k velkému zadlužení kolchozů a omezení jiných investic. To vedlo ke slučování kolchozů do velkých nezvladatelných uskupení. Dalším příkladem pak je rozorání celin a nadměrné používání umělých hnojiv, které postupně vedly k znehodnocení půdy.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):**Úvod**

V úvodu mé práce představím, o čem má práce pojednává, zdůvodním výběr tématu a cíl své práce (viz. výše). Podstatná část úvodu bude věnována rozboru použité literatury. Ve své práci budu postupovat chronologicky.

Stat'

1. část: V prvních kapitole se pokusím vymezit základní pojmy, které se v práci následně budou objevovat a které budou předmětem mé analýzy, dále by se zde měla objevit základní charakteristika tématu.
2. část: Následující kapitoly mé práce budou věnovány podrobnějšímu pojednání o Chruščovově období a jeho hospodářských reformách.
3. část: V poslední části stati budu sledovat průběh sedmiletého plánu a jeho následky pro sovětské hospodářství a srovnávat některé prvky zemědělství v SSSR a USA. Pokusím se vyhledat a shrnout příčiny sovětského neúspěchu.

Závěr**Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):**

- DAVIES R.W., HARRISON Mark a WHEATCROFT S. G., The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945 (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).
- GREGORY Paul R., The political economy of stalinism (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- HANSON Philip, The Rise and Fall of Soviet economy (Harlow: Pearson Education Limited, 2003).
- MALIA Martin, Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991 (Praha: Argo, 2004).
- MOULIS Vladislav, Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba (Praha: Dokořán, 2006).
- STUART Robert C., The Collective Farm in Soviet Agriculture (Toronto: Lexington Books, 1972).
- TAUBMAN William, Chruščov: člověk a jeho doba (Brno:BB Art, 2003).
- TUCKER Robert, Stalin na vrcholu moci 1928-1941 (Praha: BB Art, 2008).
- VOLIN Lazar, A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970).
- VYKOUKAL Jiří, LITERA Bohuslav a TEJCHMAN Miroslav, Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989 (Praha: Libri, 2000).

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

OBSAH

ÚVOD	10
<u>1. DŮVODY K REFORMÁM: STAV A VÝVOJ HOSPODÁŘSTVÍ DO CHRUŠČOVOVA NÁSTUPU</u>	13
1.1. DRUHÁ REVOLUCE A KOLEKTIVIZACE	13
1.2. DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A POVÁLEČNÉ SNAHY O OBNOVU	15
1.3. OSOBNÍ MOTIVACE N. S. CHRUŠČOVA	16
1.4. ZHODNOCENÍ STAVU SOVĚTSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ	17
<u>2. VÝVOJ ZEMĚDĚLSKÝCH REFORM V LETECH 1953-1957</u>	19
2.1. OTÁZKA CELIN	20
2.2. PĚSTOVÁNÍ KUKUŘICE NA PODPORU ŽIVOČIŠNÉ VÝROBY	24
2.3. ČÁSTEČNÉ SYSTÉMOVÉ ZMĚNY	26
2.4. ZHODNOCENÍ REFORM Z LET 1953-1957	27
<u>3. VÝVOJ V ZEMĚDĚLSTVÍ OD ROKU 1957 A SEDMILETÝ PLÁN</u>	29
3.1. CESTA PO SPOJENÝCH STÁTECH AMERICKÝCH	30
3.2. ZRUŠENÍ STROJNÍCH A TRAKTOROVÝCH STANIC	32
3.3. REORGANIZACE SYSTÉMU	34
3.4. ELEKTRIFIKACE	36
3.5. NAVÝŠENÍ VYUŽITÍ UMĚLÝCH HNOJIV A JEHO DŮSLEDKY	37
3.6. PROBLÉMY V PRVNÍ POLOVINĚ ŠEDESÁTÝCH LET	38
3.7. SHRNUTÍ	40
<u>ZÁVĚR</u>	41
<u>SUMMARY</u>	44
<u>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY</u>	44

ÚVOD

Po smrti Josefa Vissarionoviče Stalina se poměry v Sovětském svazu velmi uvolnily a nastal čas, kdy bylo nutné provést řadu hospodářských reforem. Konceptí, jak by měly vypadat, bylo ale více. Nakonec se ve druhé polovině padesátých let podařilo Nikitu Sergejeviči Chruščovovi upevnit své postavení v SSSR natolik, že postupně prosadil takové změny v sovětském hospodářství, které osobně považoval za nezbytné. Hospodářskou prioritou za Chruščovovy vlády se stalo zemědělství. V roce 1958 bylo hlavním cílem zemědělských reforem stanoveny dostižení a předstižení americké zemědělské produkce. Během sedmiletého plánu, v letech 1958-1965, mělo dojít až k 70% navýšení produkce. Nakonec se ale nepodařilo tuto představu uskutečnit.

Tato bakalářská práce analyzuje situaci v sovětském hospodářství v období vlády Nikity Sergejeviče Chruščova. Ústřední období, kterým se zabývá, začíná rokem 1953 po smrti Josefa Vissarionoviče Stalina. Zvláštní důraz je pak kladen zejména na období tzv. sedmiletého plánu z let 1958-1965, který představoval vyvrcholení Chruščovových snah o zreformování agrárního sektoru. Rokem 1965 je analyzované období zakončeno. Přestože je hlavní důraz kladen na dění v padesátých a první polovině šedesátých let, práce se částečně věnuje i době vlády Chruščovova předchůdce, protože právě tam je možné vyhledat kořeny hospodářských problémů s nimiž se Stalinovi nástupci museli vypořádat.

Práce je rozdělena na tři hlavní části. První část se věnuje charakteristice hospodářství v období 1929-1953. Vrací se tedy k vládě J. V. Stalina a létům před upevněním Chruščovovy moci. První kapitola je stručnou analýzou tohoto úseku sovětských hospodářských dějin, která představuje příčiny, jež vedly k reformám v zemědělství v padesátých letech. Tato část práce poukazuje také na roli Chruščovových osobních pohnutek, které mohly být další možnou příčinou vedoucí k reformám. Tato kapitola odhaluje důvody nutnosti změn v zemědělském sektoru.

Druhá část analyzuje období let 1953-1957. V této době vznikaly první reformy, jejichž cílem bylo posílení slabého zemědělství. Kapitola se tak věnuje první významné změně, kterou bylo rozorání celin, dále pak otázce záhumenků, které Chruščov z počátku podporoval, a prvním pokusům o zvýšení živočišné výroby pomocí větší produkce krmiv, zejména pak kukuřice.

Třetí kapitola je pro tuto bakalářskou práci stěžejní, neboť se zabývá nejdůležitějším obdobím, vrcholem Chruščovových reforem – sedmiletým plánem. Cílem stanoveným pro sedmiletý plán bylo až 70% navýšení produkce. Tuto ambiciózní představu

se ale nepodařilo uskutečnit. Poslední část práce se tedy zabývá jednotlivými reformami a inovacemi, které byly zaváděny v letech 1958-1965, jako např. zrušení strojních a traktorových stanic a mechanizace kolchozů, zvýšené použití umělých hnojiv aj.. Závěr této kapitoly je věnován důsledkům, které reformy nakonec měly.

Cílem práce je analýza vývoje sovětského zemědělství v daném období. Zaměřuje se zejména na příčiny jeho krachu poté, co byly provedeny výše zmíněné reformy, které měly sovětské zemědělství naopak posílit. Objasňuje, nakolik šlo o systémové vady a jaké další příčiny k neúspěchu vedly. Práce je empirickou analýzou.

Je možné čerpat z četné literatury, která se věnuje sovětské ekonomice či se přímo specializuje na zemědělství. K dispozici jsou také projevy N. S. Chruščova, ve kterých deklaruje záměry sovětského hospodářství a ze kterých je patrné, jak velmi věřil v úspěch zaváděných reforem. Chruščovovými reformami se zabývá poměrně velké množství titulů v českém jazyce, ale ty nepronikají do dané problematiky příliš do hloubky. Pro detailnější představu bylo tedy nutné volit anglicky psanou literaturu.

Pro základní seznámení se s tématem posloužily knihy „Východ“ od Jiřího Vykoukala, Bohuslava Litery a Miroslava Tejchmana a „Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991“ od amerického historika Martina Malii. Tyto publikace obsahují základní informace z oblasti hospodářských dějin. Podrobnější přehled pak poskytují biografické knihy „Chruščov: člověk a jeho doba“ od amerického politologa Williama Taubmana a „Neobyčejný život Nikity Sergejeviče“ od historika Vladislava Moulise. Tato dvě díla nepodávají pouze analýzu hospodářských dějin a politických událostí, ale věnují se také osobnímu životu N. S. Chruščova, což umožňuje hledání širších souvislostí zapříčiněných povahou prvního tajemníka. Hluběji se pak daným tématem zabývají následující knihy. „Stalin na vrcholu moci 1928 – 1941“ od Roberta Tuckera poskytuje detailní přehled událostí během první poloviny vlády J. V. Stalina a pokrývá tak i otázku kolektivizace. „The political economy of stalinism“ Paula Gregoryho se, jak už název napovídá, věnuje velmi podrobně hospodářství v období celé Stalinovy vlády. Oba tituly jsem využila pouze v první kapitole při analýze „předchruščovovského“ období. Publikace Lazara Volina „A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev“, „The Collective Farm in Soviet Agriculture“ od Roberta Stuarta a sborník „The economic transformation of the Soviet Union“ velmi důkladně popisují hospodářské reformy během Chruščovovy éry.

Poskytují také množství statistických údajů. Dalším velmi cenným zdrojem, kterého bylo využito zejména v konkrétních dílčích tématech, byly různé odborné články.

Zde bych chtěla poukázat zejména na článek Franka Durgina „The Virgin Lands Programme“, ze kterého jsem převzala statistické údaje k otázce celin. Pro srovnatelnost porovnávání vývoje výkonu sovětského zemědělství ve zkoumaném období, jsem se rozhodla převzít hodnoty pouze z tohoto jednoho zdroje.

Práce se potýkala s problémem statistických údajů. Ty bylo možné dohledat zejména v sekundární literatuře, ale bylo k nim třeba přistupovat s opatrností, protože mezi těmito údaji z různých zdrojů byly určité rozdíly. V té době mělo vedení SSSR tendenci výsledky nadhodnocovat. Naopak analýzy a údaje ze strany západních autorů byly s ohledem na uzavřenost sovětského systému ve většině případů stanovovány odhadem.

1. DŮVODY K REFORMÁM: STAV A VÝVOJ HOSPODÁŘSTVÍ DO CHRUŠČOVOVA NÁSTUPU

Poté, co roku 1953 zemřel Stalin, započal v Sovětském svazu postupný proces destalinizace, který ale nebyl nikdy v průběhu sovětských dějin dokončen. Hlavní moc se soustředila do rukou Lavrentije Pavloviče Beriji, Georgije Maximilianoviče Malenkova a Vjačeslava Michajloviče Molotova. Po Stalinovi se generálním tajemníkem ÚV KSSS stal Malenkov, ale ten se po poměrně krátké době rozhodl z postu odstoupit, protože zastupoval ještě jiné funkce. Na tento post nastoupil Nikita Sergejevič Chruščov. Zvyšoval tak postupně svůj mocenský vliv.

V období, které následovalo těsně po Stalinově smrti si vedení státu, začínalo uvědomovat nutnost změny. Došlo i na hospodářské aspekty, které se nakonec staly prostředkem mocenského boje mezi Malenkovem a Chruščovem. Ve druhé polovině padesátých let se N. S. Chruščovovi podařilo upevnit své postavení natolik, že mohl začít prosazovat svou vlastní představu o určitých změnách sovětského hospodářství, které považoval za nezbytné.

V čem ale spočívala nutnost těchto reforem? Proč N. S. Chruščov a i jeho spolupracovníci věnovali agrárnímu sektoru takovou pozornost? Důvodem byl katastrofální stav, ve kterém se zemědělství v první polovině padesátých let nacházelo.

1.1. Druhá revoluce a kolektivizace

V prvních letech své existence byl Sovětský svaz velmi zaostalou zemí, což vzbuzovalo značné obavy z nepřípravenosti státu čelit vnější hrozbě ze strany kapitalistických zemí. Z tohoto důvodu bylo nutné provést změny v hospodářství, které měly za úkol dohnat západní svět. Došlo tedy k tzv. druhé revoluci, která přinesla změny jak v zemědělství, tak v průmyslu.

Sovětský svaz byl v průběhu dvacátých let převážně agrárním státem. Vzhledem k této skutečnosti si Stalin vytkl za cíl industrializaci, která proběhne ve velmi krátké době, aby byla překonána odvěká ruská zaostalost.¹

Pro uskutečnění plánu industrializace ale bylo zapotřebí také jeho financování. Stalin věděl, že tak výrazná odchylka od stávajícího hospodářského kurzu bude vyžadovat obrovské výdaje na techniku a stroje, které hodlal nakupovat v zahraničí. Financování

¹ MALIA Martin, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991* (Praha: Argo, 2004), str. 185.

dovozu technologií ze zahraničí v takovém rozsahu bylo podmíněno přiměřeným nárůstem sovětského exportu, který se z největší části zakládal na surovinách a na potravinách. Hlavní položkou vývozu bylo obilí, které bylo již od dob carského Ruska tradičním vývozním artiklem.

V roce 1927 ale nastal problém s výkupem obilí, způsobený poklesem jeho ceny a zvýšením ceny průmyslového zboží. Rolníci tak přestali obilí na trh dodávat a doufali, že postupně dojde ke zpětnému navýšení cen. Tak se ovšem nestalo. Naopak krize, kterou tento problém vyvolal, dala Stalinovi prostor pro radikální postup. Byla zavedena konfiskační opatření a na venkov poslána armáda, aby zabavovala zemědělské produkty.²

Od roku 1928 probíhala v Sovětském svazu také transformace zemědělství. Jejím hlavním cílem bylo přetvoření drobného farmaření sovětských rolníků na mechanizované socialistické zemědělství a nahrazení volného hospodářství zemědělstvím, které by bylo kontrolováno státem.³ I tato přeměna, stejně jako v případě průmyslu, proběhla velmi rychle. Jak bylo již zmíněno, agrární sektor měl zajišťovat zásobování měst a zisk financí pro průmysl. Sovětská vláda došla k závěru, že zemědělství tuto svou funkci může plnit pouze pod přísným dohledem centrální správy. To nakonec postupně vedlo k násilné kolektivizaci.

Rolníkům byl konfiskován jejich majetek. Cílem se stala zejména skupina středních rolníků. Ti se rozhodli, že nežli nechat svůj majetek zabavovat, bude lepší pro další rok nezasévat tak velké množství obilí a odporovat tak státnímu nátlaku. Nezřídká také docházelo k vybití dobytka, a tím k velkému snížení jeho stavu. Ten také utrpěl velké ztráty také kvůli nedostatku obilí na krmění. Od roku 1928 do 1933 došlo k úbytku dobytka o 44%, prasat o 55 % a ovcí a koz o 65%.⁴ Toto množství dokonce převyšovalo ztráty vzniklé během první světové války. Dalším velkým problémem počátku kolektivizace byl až poloviční úbytek koní. Ti v raných třicátých letech představovali hlavní tažnou sílu ještě nemechanizovaného venkova. Vyvrcholením krize počátku kolektivizace pak byl hladomor v roce 1933.

Kolektivizace velmi poškodila sovětské zemědělství. V dlouhodobé perspektivě nemohlo být pomýšleno na jeho rozvoj. Tento počáteční vývoj kolektivizace postupem

² TUCKER, Robert, *Stalin na vrcholu moci 1928-1941*, (Praha: BB Art, 2008), str. 105-111.

³ DAVIES R.W., HARRISON Mark a WHEATCROFT S. G., *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), str. 113-114.

⁴ Tamtéž, str. 115.

času vedl k hluboké krizi vztahů mezi režimem a rolnictvem, a nakonec i k trvalé krizi v sovětském zemědělství, která přetrvávala po celou dobu Stalinovy vlády.⁵

1.2. Druhá světová válka a poválečné snahy o obnovu

Do ukončení druhé pětiletky v roce 1938 vzniklo v Sovětském svazu 242 400 kolchozů. Pro porovnání v roce 1928, kdy kolektivizace začínala, jich bylo pouze 33 300. Od roku 1928 bylo ke kolektivnímu hospodářství nucenou přistoupit přes 18 milionů domácností.⁶ Situace v zemědělství se poměrně ustálila a zemědělská výroba začala stoupat. Do roku 1940 se zemědělská výroba důležitých plodin zvýšila. Oproti období 1928-1932, kdy byla celková produkce obilí 18,2 milionů tun a brambor 4,3 milionů tun, se výroba v letech 1938-1940 zvedla v případě obilí na 32,8 milionů tun a u brambor na 6 milionů tun v tom samém období.⁷

Během druhého pětiletého plánu se ukázalo, že sovětská ekonomika je schopná rychlého růstu. Na první pohled se tedy mohlo zdát, že se i stav zemědělství zlepšuje. Čistky, které byly v SSSR prováděny v letech 1937-1938 ale zasáhly i hospodářství a jeho růst zpomalily.⁸ Největší rána sovětskému zemědělství měla ale teprve přijít.

Druhá světová válka nepříznivě zasáhla v nejméně výhodných oblastech Sovětského svazu – na Ukrajině, v Povolží a v zemědělských regionech.⁹ Poválečná obnova byla znovu motivována ideologicky. Poté, co pominula německá hrozba, začínal vznikat nový konflikt, tentokrát mezi kapitalistickými státy v čele s USA a socialistickými v čele se SSSR. V tomto období začínají závody ve zbrojení, takže prioritu dostal opět průmysl. Pětiletka začínající roku 1945 měla za úkol obnovit předválečnou úroveň primárního sektoru.

Přesto, že docházelo k reorganizacím ministerstev, fungování centrálního hospodářského systému zůstalo zachováno. Během války došlo k uvolnění v kolchozech a

⁵ GREGORY Paul R., *The political economy of stalinism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004) str. 20.

⁶ VOLIN Lazar, *A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970), str. 211.

⁷ Tamtéž, str. 250.

⁸ KHANIN G. I., „The 1950s – the Triumph of the Soviet Economy“, *Europe-Asia Studies* 55., č. 8 (prosinec 2003): str. 1188.

⁹ VYKOUKAL Jiří, LITERA Bohuslav a TEJCHMAN Miroslav, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), str. 88.

dozor Moskvy nebyl tak veliký. Rolníci tak pracovali na svých polích a produkovali větší část zemědělské výroby. Prvotní naděje, že to tak zůstane i po válce, ale velmi brzo pomasly, protože opět došlo ke státním zásahům. Nadále bylo vše řízeno z Moskvy a pokračovalo se i v centrálním plánování. Strojním a traktorovým stanicím byla dána silnější pozice v dohledu nad kolchozy. Došlo také ke zvýšení daní uvalených na rolníky.

Kromě toho, že bylo zemědělství velmi poškozeno válkou, kvůli postupující frontě, vyskytly se i nové problémy, které znesnadňovaly jeho plynulou obnovu. Během války byl nedostatek pohonných hmot a z venkova zmizeli koně. To způsobilo nedostatek tažné síly.

S ohledem na masivní nasazení obyvatel a velké ztráty na životech ve válečném konfliktu došlo také ke snížení počtu pracovníků ve výrobě. Z důvodu nutnosti udržování chodu průmyslu, který zajišťoval v průběhu války zásobování armády zbraněmi, se tento úbytek zaměstnanců projevil nejvíce v oblasti zemědělství. V roce 1945 pracovalo v zemědělství o 13 milionů lidí méně.¹⁰ Vojáci, kteří přicházeli z války, neměli zájem o práci v zemědělství. Raději se stěhovali do měst a pracovali v průmyslu. Venkovu se tak nedostávalo pracovních sil.¹¹ V zemědělství byly zaměstnány především ženy. Vláda také nově stanovila fixní platy, takže zaměstnanci postrádali i motivaci. V prvním poválečném roce 1945 bylo sklizeno pouze 47,3 milionů tun obilí a rok později ještě méně, pouze 39,6 milionů tun, což bylo způsobeno suchým počasím. Pro srovnání - rok před vypuknutím první světové války bylo sklizeno 79,7 milionů tun.¹² Taková neúroda vedla v roce 1946 k velkému hladomoru v oblasti Ukrajiny a Moldávie.

1.3. Osobní motivace N. S. Chruščova

Vedle objektivních motivací v podobě špatného stavu sovětského zemědělství lze hledat příčiny reformy i v samotné povaze sovětského vůdce.

Ve svých šedesáti letech měl Chruščov velmi jasné představy o tom, k jakým změnám by v Sovětském svazu mělo dojít.¹³ Životní úroveň obyčejných lidí, která samozřejmě obnášela i zajištění dostatečného množství potravin, byla pro něho velmi

¹⁰ DAVIES, *The economic transformation of the Soviet Union*, str. 322.

¹¹ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 89.

¹² HANSON Philip, *The Rise and Fall of Soviet economy* (Harlow: Pearson Education Limited, 2003), str. 37.

¹³ MOULIS Vladislav, *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba*, (Praha: Dokořán, 2006), str. 92.

důležitá. „Podle Chruščovova výkladu leninismu spočíval úkol strany a socialistického zřízení ve zkvalitňování hmotných poměrů prostých občanů, dělníků a rolníků, jejichž jménem strana vládne; při plnění tohoto úkolu socialismus prokáže svou převahu nad kapitalismem.“¹⁴

Díky zkušenostem z mládí ze své rodné vsi Kalinovky měl Chruščov velmi detailní představu o ubohých životních podmínkách na venkově, ve kterých lidé žili. Socialismus pro něho tedy představoval možnost, jak zajistit lidem materiální hojnost. Sovětský režim měl pak za úkol tuto představu realizovat. Oproti ostatním vedoucím činitelům Sovětského svazu byl Chruščov schopen přiznat, jaký je skutečný stav zemědělství. Zatímco většina jeho kolegů sváděla špatné úrody například na počasí, v případě Chruščova byla taková výmluva výjimkou.¹⁵

Jeho problémem ale byla skutečnost, že se považoval za velkého znalce zemědělství. Částečně to mohlo být způsobeno jeho vesnickým původem. Nicméně největší podíl na této představě nesla zřejmě jeho vláda na Ukrajině během čtyřicátých let. Ukrajina byla jednou z nejdůležitějších zemědělských oblastí Sovětského svazu, a tak měl Chruščov mnoho prostoru zabývat se problematikou agrárního sektoru.¹⁶

1.4. Zhodnocení stavu sovětského zemědělství

Je patrné, že zemědělství v SSSR se na prahu padesátých let nacházelo v katastrofálním stavu. Roku 1953 byly představeny dvě koncepce, jak reformovat zemědělství – Malenkovova a Chruščovova.¹⁷ Jak Malenkovovo tak Chruščovovo pojetí se shodují v tom, že bylo nutné vydat se zcela novým směrem a opustit cestu, po které se sovětské hospodářství ubíralo za vlády Stalina. Nakonec byl Chruščov úspěšnější a prosadil tak svou koncepci.

Poté, co Chruščov úspěšně upevnil své postavení ve straně, konečně se mohl začít zabývat reformami v hospodářství. Hlavním důvodem, proč bylo jeho prioritou zemědělství, byla situace na sovětském venkově, který byl zchudlý a tím byla i produktivita nízká. Vztah vlády k venkovu byl velmi poškozen kvůli Stalinovu projektu industrializace s upřednostněním těžkého průmyslu se zaměřením na válku proti

¹⁴ MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, str. 330.

¹⁵ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 266.

¹⁶ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str.186-214.

¹⁷ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 301.

kapitalismu. Rolníci poškození vládou se uchýlovali se k praktikám, které jim měly umožnit vyhnout se tvrdým odvodům z úrody. Stalin ale na venkově zavedl teror v podobě „protikulackých“ kampaní a vysláním vojenských jednotek, které vesnice drancovaly. Další otřes přinesla pak druhá světová válka, která poničila důležité zemědělské oblasti. V poválečném období pak byla ještě více upevněna centrální kontrola nad zemědělstvím a zavedením fixních platů se ještě více narušil vztah státu s rolníky. V 50. letech tedy bylo důležité napjaté vztahy s venkovem normalizovat a také zajistit fungování zemědělství a stabilní zásobování. Chruščov, který sám pocházel z venkovského prostředí, měl na reformách i svůj osobní zájem. Chtěl tak dosáhnout jakési sociální idyly, která by zajistila náležitou životní úroveň pro obyčejné lidi.

2. VÝVOJ ZEMĚDĚLSKÝCH REFORMŮ V LETECH 1953-1957

Čelní představitelé Sovětského svazu si plně uvědomovali nutnost zvýšení kvality života v SSSR ve všech oblastech. Během padesátých let tak došlo k navýšení investic do vzdělávání, zdravotní péče a vědy. Do roku 1960 se státní příspěvky na vzdělání zvýšily o téměř 5 miliard rublů a investice do zdravotnictví o necelé 3 miliardy. Na počátku šedesátých let tedy celkové investice do vzdělání činily 10,3 miliard a na zdravotní péči 4,8 miliard.¹⁸ Posílit měl také lehký průmysl a výroba spotřebního zboží. Nejdůležitější oblastí, kde bylo potřeba dosáhnout výrazného zlepšení, byla ovšem výživa obyvatelstva. Zatímco koncem čtyřicátých let se země potýkala s problémy v zásobování, jehož vyvrcholením byl hladomor na Ukrajině, po roce 1953 již větší nesnáze ve výživě obyvatelstva nebyly. V roce 1954 dokonce výroba v zemědělství lehce přesáhla rok 1940.¹⁹ Na konci Chruščovovy éry to bylo až o 18% víc. Pokud nastala neúroda a zásobování bylo ohroženo, vláda se na rozdíl od čtyřicátých let, uchýlila k dovozu produktů ze zahraničí.

Cesta k tomuto zlepšení v agrárním sektoru započala v roce 1953. První návrhy byly prezentovány v srpnu 1953. Jedním z prvních návrhů byl plán sovětského ministra financí Arsenije Giorgijeviče Zvereva. Představil program na změny v daňovém systému. Podle něho měly být daně uvalené na kolchozy sníženy a jejich systém zjednodušen. Na témže zasedání prezentoval svou představu zemědělské politiky také Malenkov. Navrhl snížení daní a nucených dodávek státu. Jeho koncepce kladla důraz také na elektrifikaci a mechanizaci a větší využití minerálních hnojiv. Měly být také zvýšeny výkupní ceny zemědělské produkce a podpořeno záhumenkové zemědělství. To by vedlo k zintenzivnění výroby v tomto hospodářském sektoru. Tyto změny by zároveň stimulovaly rozvoj lehkého průmyslu a výrobu spotřebního zboží.²⁰

Již v září 1953 seznámil plénum se svou vizí také Chruščov. Jeho návrhy obsahovaly Malenkovovy myšlenky, ale ještě je rozšiřovaly. Nicméně z dlouhodobého hlediska považoval potenciální reformy inspirované Malenkovem za nerealizovatelné, protože byly v rozporu s jeho ideologickým přesvědčením. Během svého projevu podal zhodnocení situace na venkově. Poukázal na skutečnost, že je nutné zvýšit produkci

¹⁸ KHANIN G. I., „The 1950s – the Triumph of the Soviet Economy“, str.1198.

¹⁹ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 328.

²⁰ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 301.

obilnin a pozvednout početní stav dobytka, jehož počet poklesl pod úroveň z počátku kolektivizace. Zdůraznil také, že je potřeba snížit zdanění kolchozů, záhumenků a soukromého dobytka, zvýšit ceny za povinné odvody produktů státu aj.²¹

Velkou nevýhodou těchto reforem bylo, že k navýšení produkce vyžadovaly velmi dlouhou dobu. Chruščov si ale přál rychlé změny, proto se také zasadil o extenzivní způsob zemědělství, tedy rozšíření osevních ploch o dosud neobdělávanou půdu v Kazachstánu a na západní Sibiři, tzv. celiny. Navrhl také posílení mechanizace kolchozů.²²

2.1. Otázka celin

Podle amerických zemědělských statistik se od roku 1913 do roku 1960 zvýšila rozloha obdělávaného území v Sovětském svazu z 118 milionů hektarů na 203 milionů. První rozšiřování obdělávané půdy proběhlo v rámci kolektivizace v letech 1928-1932. Další pak probíhalo za druhé světové války, protože západní části SSSR, a tedy i tradiční sovětské zemědělské oblasti, byly velmi postiženy boji. Přesto výnosy na počátku padesátých let nebyly dostačující.²³

První reforma, která byla Chruščovem realizována, bylo rozorání celin a jejich využití k zemědělským účelům. Tento projekt měl představovat rychlé řešení pro získání vyšší produkce obilovin. Toto urychlené řešení mělo být jakýmsi provizoriem, které mělo zajistit dostatečné zásobování do doby, než dojde k velkým institucionálním změnám, které zefektivní zemědělskou produkci.

Získal si ale také mnoho odpůrců. Jedním z nich byl Molotov, který zastával názor, že by investice měly být vloženy hlavně do oblastí s již obdělávanou půdou. Molotov plán na rozorání celin označil za Chruščovovo nebezpečné dobrodružství, a společně s Malenkovem a Kaganovičem upozorňovali na velkou finanční zátěž státu, spjatou s touto reformou.²⁴ Tyto obavy byly namíště a to hned z několika důvodů, které mohly přinést komplikace. Prvním důvodem byly klimatické podmínky daných regionů. Například v oblasti severního Kazachstánu, kde se nacházela velká část půdy, která měla být nově využita, byly průměrné srážky za rok pouze 200-400 milimetrů.²⁵ Na přelomu

²¹ MOULIS, *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba*, str. 99.

²² TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 265-267.

²³ DURGIN Frank A., „The Virgin Lands Programme“, *Soviet Studies*13, č. 3 (leden 1962): str. 255.

²⁴ Tamtéž, str. 258.

²⁵ Pro srovnání průměrné roční srážky v zemědělských oblastech ČR jsou 600-800 milimetrů.

srpna a září již začínaly mrazy. První sníh mohl napadnout už v říjnu, a od listopadu pak byla oblast zasněžená vysokou vrstvou sněhu a to až do dubna. Průměrné zimní teploty se pohybovaly kolem -18°C , ale často klesaly až ke 40°C .²⁶ Z toho vyplývá, že klima těchto částí Sovětského svazu nebylo vhodné ani pro zemědělství, ani pro žití. Další komplikace tohoto podniku pak mohl přivodit nedostatek pracovní síly a technická nepřipravenost. Půda, která měla být obdělána, se nacházela v regionech s nepřilíš hustým osídlením, v podstatě na holých stepích. Všechny materiál a technika, společně s velkou částí lidských zdrojů musely být tedy přepraveny na velké vzdálenosti z ostatních sovětských regionů. Musela zde také během velmi krátké doby vzniknout nová sídliště. Nově vznikající obytné zóny zase vyžadovaly patřičné životní zázemí pro přicházející pracovníky.

Posledním důvodem velkého rizika Chruščovova plánu byla skutečnost, že ve stejné době, kdy probíhala kampaň využití panenské půdy ve střední Asii, byly také poskytovány vysoké investice do tradičních obilných oblastí Sovětského svazu – na Ukrajinu atp..²⁷ Vznikající kolchozy a sovchozy na celinách tak mohly mít problém s financováním.

Další, kdo byl proti Chruščovovu návrhu, byli kazašští straničtí představitelé. Důvodem byla jejich obava, že kazašská půda se dostane do rukou Rusů a Ukrajinců. Tuto námitku se ale pochopitelně obávali vznést otevřeně, a tak se pouze pokoušeli přesvědčit vedení, že výnosy z celin nenaplní očekávání.²⁸ Chruščov nechal dané oblasti prozkoumat a memorandum, jež bylo poté vydané, slibovalo vysoké výnosy za velmi krátkou dobu. Rozhodl se pro rozorání celin. Jedním z dalších důvodů, proč se nakonec noví představitelé do tohoto rizika pustili, byla skutečnost, že stát měl rezervu obilí ze Stalinových časů, cca 32 milionů tun.²⁹

Byla tedy zahájena kampaň celin, která probíhala velmi rychlým tempem. Veřejnost Chruščov seznámil se svým plánem v projevu v únoru 1954, kde zdůraznil potřebu zvýšit produkci obilovin o 35-40% a to v průběhu jednoho roku.³⁰ Jeho program

²⁶ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 258-259.

²⁷ BORNSTEIN Morris a FUSFELD Daniel R., eds., *The Soviet economy: a book of readings* (Homewood: Richard D. Irwin, 1970), str. 225.

²⁸ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 266.

²⁹ BORNSTEIN, *The Soviet economy: a book of readings*, str. 224.

³⁰ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 257.

byl přijat vládou 27. března 1954.³¹ Chruščov se snažit oslovit sovětskou mládež, aby pomohla státu vybudovat zemědělství. Komsomolci se tedy vydali pomoci na venkov s obděláváním celin. Jednalo se o velmi masovou akci, která byla zcela v duchu Chruščovových idealistických představ o budování socialismu. Během jara 1954 se do oblastí vydalo mnoho komsomolských dobrovolníků, většina z nich ale nebyla dostatečně připravená na práci v zemědělství. Dalším krokem k podpoře kampaně bylo vyslání zemědělské techniky z oblastí, kde již zemědělství fungovalo. To mělo ale za následek, že tyto tradiční oblasti se musely obtížně vypořádávat s její ztrátou.

Tak bylo do roku 1960 rozoráno 30-40 milionů hektarů půdy³² hlavně v oblasti severního Kazachstánu. V prvním roce měly kolchozy podle prvotního plánu obdělat 1,8 milionů hektarů nové půdy a sovchozy půl milionu, v roce 1955 bylo cílem kolchozů obdělat 6,9 milionů a sovchozů 3,8 milionů půdy.³³

Hlavní potíž celin spočívala v nedostatku vláhy. Zavlažování půdy v daných oblastech bylo velmi komplikované. Klima zde poskytovalo jak množství přeháněk, tak také suchá období. Proto zavlažování polí bylo velmi proměnlivé. Sucha značně ohrožovala úrodu. Kvůli špatnému používání umělých hnojiv a techniky také docházelo k půdní erozi. Celiny měly z počátku velký podíl na rapidním zlepšení obilných výnosů, ale v pozdějších letech se ukázaly jako velmi problematické. V případě suchých období nastávaly i takové extrémy, že celiny nebyly schopny vyprodukovat výnos, který by pokryl náklady na osivo. Velké nebezpečí, které by velmi otrásl sovětským hospodářstvím, pak představovala možnost, kdyby došlo k neúrodě jak na celinách, tak v tradičních obilných oblastech.

Přes všechny tyto problémy Chruščov věřil, že celiny budou úspěšnou složkou sovětského zemědělství. Potvrzuje to i část jeho projevu z cesty po Spojených státech: „vám, obyvatelům Kalifornie, (...) by zřejmě mělo být pochopitelné také nadšení sovětských lidí, kteří (...) ožívují a budují téměř neosídlená území. Abyste mohli posoudit rozsah těchto prací, mohu uvést, že v prostorách Sibíře a Kazachstánu obdělali sovětské lidi v posledních letech celiny, které co do své rozlohy jsou více než dvakrát větší než veškerá zemědělská půda v Kalifornii.“³⁴

³¹ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 257.

³² HANSON, *The Rise and Fall of Soviet economy*, str. 54.

³³ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 257.

³⁴ Sbírka dokumentů z návštěvy N. S. Chruščova v USA, Návštěva N. S. Chruščova v USA: Projevy a Dokumenty 15.-27. září 1959 (Praha: Státní nakladatelství politické literatury: 1960), str. 89-90.

A jaký byl tedy skutečný vývoj uskutečňování tohoto záměru? Během dvou let mělo být dle plánu tedy obděláno 13 milionů hektarů nové půdy. V roce 1954 se práce v nových oblastech posouvala rychle dopředu. Do srpna vzniklo 124 nových sovchozů a okolo 150 000 lidí přišlo pracovat do těchto částí Sovětského svazu. Přestože plán počítal pouze s 2,3 miliony hektary pro rok 1954, na konci roku byl výsledek mnohem vyšší - 13,4 milionů hektarů.³⁵

První úroda byla velmi bohatá, ale kvůli nedostatečnému technickému zázemí Sověti nebyli schopni celou úrodu sklídit, a tak byla část ponechána na polích a shnila. Sklizeň ale nakonec stejně převýšila průměr z období 1949-1953 o 65%. Celkový nárůst sklizeného obilí v celém svazu byl ale pouze 6% oproti období před rokem 1954.³⁶

Velký rozmach zemědělství na panenské půdě pokračoval i v roce 1955, kdy se počet zaměstnanců v těchto oblastech zvýšil o dalších 100 000, bylo založeno 425 nových sovchozů. Poslána byla také další technika. Výsledkem bylo zdvojnásobení obdělávané půdy na 30 milionů hektarů, z čehož bylo 20 milionů tento rok i oseto.³⁷ Vše tedy nasvědčovalo tomu, že výnosy pro rok 1955 budou nadmíru uspokojivé. Nakonec ale přes velká očekávání úroda za rok 1955 byla velmi chudá, protože zemědělské oblasti byly postiženy suchem. Sklizeň na nově obdělávané půdě, která byla svou rozlohou nyní dvojnásobná, poklesla oproti roku 1954 o 35% v Kazachstánu a o 20% ve zbylých nově obdělávaných oblastech.³⁸ Nicméně v tradičních zemědělských oblastech – na Ukrajině, v Moldávii a dalších, se úroda vydařila, a tak byl celkový průměr z let 1949-1953 zvýšen o 30%.³⁹

V roce 1956 se výstavba nových sovchozů zastavila a i počet nově obdělávané půdy se snížil. Rozoráno bylo pouze 5,9 milionů hektarů. Toho roku bylo ale oproti předchozímu oseto více nové půdy o 13 milionů hektarů. Rok 1956 přinesl v oblasti střední Asie a Sibíře velmi vydařenou úrodu. Ta o 180% převýšila léta 1949-1953.⁴⁰

Během roku 1957 byla rozloha obdělávané půdy ještě o něco zvýšena, takže její rozloha dosáhla téměř 40 milionů hektarů. Výsledky ale opět kvůli nepřízni počasí přinesly zklamání. Panenské půdy přinesly oproti roku 1956 pád průměrně o 40%,

³⁵ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 259.

³⁶ Tamtéž, str. 259.

³⁷ Tamtéž, str. 260.

³⁸ Tamtéž, str. 260.

³⁹ Tamtéž, str. 260.

⁴⁰ Tamtéž, str. 261.

v Kazachstánu dokonce o 50%. Celková sklizeň celého svazu pak byla o 30% vyšší oproti průměru z let 1949-1953.⁴¹

Množství nově nabyté úrodné půdy v Sovětském svazu po roce 1954 do počátku šedesátých let svou rozlohou zhruba odpovídá zemědělským oblastem Anglie, Francie, Německa, Švédska, Norska, Dánska a Belgie dohromady.⁴² Za toto období se produkce obilí zvýšila o 50%, živočišná výroba o 60% a výnosy zemědělství celkově o 50%.⁴³ Zvýšení zemědělských výnosů bylo ale způsobeno oním obrovským rozšířením obdělávané půdy, protože pochopitelně z více osetých polí by měl být i větší zisk.

2.2. Pěstování kukuřice na podporu živočišné výroby

Jednou ze závažných otázek sovětského zemědělství byla živočišná produkce. Vzhledem k nedostatku krmiva měl Sovětský svaz nedostatek dobytka, ovcí a prasat, takže byl problém s dodávkami masa na trh. Pastviny pro dobytek měly velmi špatnou kvalitu. Poté, co skončilo jaro, kdy byly pastviny bohaté na traviny, nastávalo v některých oblastech země sucho, a tak dobytek nebyl dobře živen. Kromě nízké produkce masa a masných výrobků, se z tohoto důvodu také snižovala produkce mléka. Bylo tedy nezbytné dobytek dokrmovat i v průběhu letních měsíců.

Vzhledem k rozšíření obdělávaných ploch v Sovětském svazu bylo možné část této půdy soustředit na pěstování krmiv. Už během čtyřicátých let, kdy se Chruščov zdržoval na Ukrajině, byl fascinován americkou metodou hnízdového setí kukuřice a brambor. Obdivoval technické možnosti Spojených států, ale tyto metody byly pro Sovětský svaz příliš složité.⁴⁴

Chruščov se tedy rozhodl pro pěstování kukuřice, protože ji považoval za vhodný prostředek, díky kterému se sovětská produkce živočišných produktů velmi rychle vyrovná Spojeným státům. Domníval se totiž, že bude mít vysoké hektarové výnosy. Tuto plodinu například považoval za mnohem lepší silážovou plodinu než oves. Domníval se, že výnosy z kukuřice budou 2,5krát větší než by byly z pěstování ovsa. Daleko realističtější odhady ukazovaly na zvýšení výnosů o 5%. Nicméně, i ty byly založeny na

⁴¹ DURGIN, „The Virgin Lands Programme”, str. 261.

⁴² Tamtéž, str. 255.

⁴³ Tamtéž, str. 255.

⁴⁴ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 373.

poměrně optimistickém předpokladu. Tyto odhady také počítaly s poměrně dobrou úrodou 16,65 tun na jeden hektar.⁴⁵

Oblastí, kde se pěstovala kukuřice v průběhu padesátých let, značně přibýlo. V roce 1954 se tato převážně silážní plodina vysévala pouze na pole o rozloze 4,5 milionů hektarů, zatímco v roce 1955 čítalo území kukuřičné produkce 18 milionů hektarů.⁴⁶

Sovětský svaz potřeboval na pěstování kukuřice nějakou předlohu. Fascinace Spojenými státy Chruščova neopustila ani v padesátých letech, a tak se hlavním dodavatelem a poradcem Chruščova stal americký farmář Roswell Garst, který prodával hybridní kukuřičné osivo. Další plán převzatý z USA bylo vytvoření kukuřičného pásu v Rusku podle vzoru americké Iowy, ke kterému Chruščov vyzval ve svém projevu v únoru 1955. V roce 1955 byla do USA vyslána sovětská delegace, která měla za úkol zjistit možnosti pěstování kukuřice v SSSR. Americký způsob výroby shledala jako vhodný i pro Sovětský svaz. Na podzim 1955 se dokonce R. Garst vydal do SSSR. Na rozdíl od sovětských představitelů si uvědomoval problémy pěstování kukuřice v SSSR. Nebyly zde vhodné klimatické podmínky (podnebí bylo příliš suché) a stát nebyl dostatečně připraven na zajištění jejich náhrady. Garst tedy poukázal na nezbytné předpoklady pro úspěch tohoto podniku – zasetí hybridního osiva, důkladné zavlažování, mechanizace a ošetřování insekticidy a herbicidy. Sovětský svaz ale nebyl schopen takové podmínky zajistit.⁴⁷ V letech 1954-1955 byla dokonce většina kukuřice seta ručně, protože Sovětské zemědělství na její setbu nemělo stroje.⁴⁸ Dalším problémem bylo financování. Narozdíl od programu obdělávání nové půdy, zavádění kukuřice nedostávalo takovou státní podporu. V roce 1956 byla zahájena šestá pětiletka. Navýšení produkce kukuřice bylo jednou z jejích součástí. Podle plánu měla být plocha pro pěstování kukuřice navýšena o 28 milionů hektarů.⁴⁹ Kolchozy jednoduše dostaly za úkol vysazovat kukuřici a postavit dostatečné množství budov na její uskladnění, ale musely k tomu využít své vlastní prostředky. Kolchozy tedy musely být připraveny na produkci kukuřice, což je ekonomicky zatěžovalo. A nebylo vůbec jisté, zda se této plodině bude dařit a bude mít v daných oblastech dobré výnosy.

⁴⁵ JOHNSON D. Gale, „Observations on the Economy of the U.S.S.R.“, *The Journal of Political Economy* 64 č.3 (červen 1956): str. 208.

⁴⁶ Tamtéž, str. 204.

⁴⁷ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 273.

⁴⁸ JOHNSON, „Observations on the Economy of the U.S.S.R.“, str. 204.

⁴⁹ Tamtéž, str. 205.

Ačkoliv s pěstováním kukuřice bylo spojeno mnoho problémů, živočišná výroba se nakonec zvýšila. Bylo to opět způsobeno zejména rozlohou osetých ploch. V letech 1954 - 1958 se počet kusů dobytka zvýšil o 27%, čímž dosáhl počtu před kolektivizací, množství prasat o 46% a ovcí o 30%.⁵⁰

2.3. Částečné systémové změny

Kromě rozšíření osevných ploch a navýšení produkce krmiv vyžadovalo zemědělství také určité ústupky od státu s částečnou systémovou změnou. Snaha zbavit se Stalinova dědictví se tak promítla i do agrárního sektoru.

V první řadě bylo potřeba zlepšit bídné poměry na vesnici, zastavit vykořisťování rolníků a zlepšit situaci v kolchozech. K tomu měla přispět daňová reforma. Do roku 1954 se daně uvalené na zemědělské obyvatelstvo snížily o 53%. Platy rolníků vzrostly a ti tak mohli být více motivováni pro práci v zemědělství. V roce 1952 byla průměrná mzda rolníka 13 rublů měsíčně, zatímco v ostatních sektorech hospodářství se pohybovala okolo 66 rublů měsíčně. V období let 1952 - 1958 se příjmy zemědělců zvýšily o 60%.⁵¹ Také došlo ke zkrácení pracovního týdne, což mělo také přispět k motivaci zaměstnanců. V roce 1956 byl představen plán systému pracovních odměn, který měl za úkol motivovat rolníky.⁵²

Další změny měly podpořit zejména kolchozy. Chruščov si předsevzal, že se kolchozy stanou funkčními zemědělskými jednotkami. Dle jeho představy měly rok od roku zvyšovat produktivitu. V období před druhou světovou válkou byly kolchozy zemědělskými podniky, které svým počtem převládaly nad ostatními. Jinak tomu nebylo ani po válce. Stát je zatěžoval povinnými odvody produktů. Kolchozy tak byly účinným prostředkem, pomocí kterého stát získával zemědělské výrobky. Ty pak mohl používat na export a na zásobování měst.

V roce 1952 byla živočišná produkce velmi nízká a výnos z obilí pouze 32 milionů tun.⁵³ Aby došlo k okamžitému zlepšení situace, tak byly rozorány celiny, jak bylo již řečeno. V této souvislosti pak v roce 1954 došlo i k velkému nárůstu počtu kolchozů.

⁵⁰ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 341.

⁵¹ LAIRD Roy D., "Soviet Goals for 1965 and the Problems of Agriculture", *Slavic Review* 20., č. 3 (říjen 1961): str. 456.

⁵² KHANIN G. I., „The 1950s – the Triumph of the Soviet Economy,“ str. 1197.

⁵³ BORNSTEIN, *The Soviet economy: a book of readings*, str. 225.

Počet těchto zemědělských jednotek stoupl do roku 1955 až o 6%. Další změna, tedy ulehčila zejména kolchozům. Jednalo se o snížení povinných odvodů produktů státu, které musely kolchozy a také záhumenky dodávat. Také byly zvýšeny ceny za výkup. Podle oficiálních statistik náklady zaplacené státem za produkty ze zemědělství vzrostly z 4,14 miliard rublů v roce 1953 na 13,41 miliard v roce 1958.⁵⁴

Od března 1955 bylo dokonce zjednodušeno plánování určené kolchozům. Přímé plánování výnosů bylo nyní převedeno od státu přímo na ně. Získávaly tak jistou autonomii. Vstřícným krokem vůči soukromému sektoru pak byla možnost pastvy soukromého dobytka na pastvinách patřících kolchozům.

Problémem systému byl ale nakonec postoj k soukromému sektoru, který pro socialistický systém nebyl přirozený. Přestože se Chruščov z počátku jevil jako jeho zastánce, byl postupně soukromý sektor omezován, např. zvyšováním kolektivní práce nebo omezováním vlastnictví domácích zvířat. Postupem času také docházelo ke slučování kolchozů, eventuálně jejich přeměnu na sovchozy. K tomu částečně přispěla i skutečnost, že v roce 1956 byly sovchozy mnohem produktivnější než kolchozy. Příčin bylo několik. Sovchozy byly oproti kolchozům finančně dotovány státem, a tak si mohly dovolit větší náklady na platy zaměstnanců. Dalším důvodem úspěchu byla oblast, ve které sovchozy obdělávaly půdu. Byly to zejména celiny, na kterých se díky vydatným deštům v roce 1956 podařila velká úroda.

Problémem, se kterým se sovětské zemědělství po celé dané období muselo potýkat, byla nutnost velkých nároků na pracovní síly. I přes silnou mechanizaci sovětského hospodářství vyžadovalo zemědělství obrovské lidské zdroje. Důvodem bylo to, že nebyly na dostatečné technologické úrovni a nebyly tak schopny účinně nahradit lidskou práci.

2.4. Zhodnocení reform z let 1953-1957

Období let 1953 – 1957 lze v krátkodobé perspektivě označit za úspěšné. Proběhly důležité reformy, které zlepšily stav, v němž se nacházelo sovětské zemědělství. S tím bylo spojené i nepatrné zlepšení životní úrovně obyvatelstva. Oproti předchozímu období pod Stalinovou diktaturou nedocházelo k extrémním situacím, jako byly např. hladomory. Celkově se zlepšil i vztah státu a vesnice. Do zemědělského sektoru byly dány velké investice, byly rozšířeny osevné plochy o panenskou půdu v Kazachstánu a na Sibiři a

⁵⁴ BORNSTEIN, *The Soviet economy: a book of readings*, str. 225.

došlo k realizaci plánu na zvýšení produkce krmiv, který v konečném důsledku vedl ke zvýšení výroby masa a mléka.

Úpravy se nakonec dotkly i zemědělského systému. Byly sníženy daně a povinné odvody státu. Zároveň pak byly zvýšeny ceny za výkup těchto produktů. To zlepšilo poměry v kolchozech i životní úroveň jejich zaměstnanců. Vyvrcholení Chruščovových reforem mělo ale teprve přijít s realizací tzv. sedmiletého plánu, ten ale nakonec v podstatě vedl ke Chruščovovu pádu.

3. VÝVOJ V ZEMĚDĚLSTVÍ OD ROKU 1957 A SEDMILETÝ PLÁN

Po roce 1957 bylo realizováno několik velmi důležitých reforem, jejichž úkolem mělo být další navýšení zemědělské produkce. Některé z těchto inovací ale naopak agrární sektor velmi poškodily.

První z provedených reforem bylo zrušení strojních a traktorových stanic. Nejdříve došlo v roce 1958 k reorganizaci kolchozů. Bylo stanoveno, že traktory, kombajny a další technické vybavení bude prodáno těmto zemědělským jednotkám. STS měly být reorganizovány a sloužit jako opravné technické stanice, které budou mít za úkol prodávat stroje, náhradní díly, palivo a hnojiva. Očekávalo se, že změna posílí ekonomické vazby mezi průmyslem a zemědělstvím, z ideologického hlediska pak mělo dojít ke spojení rolnictva a dělnictva.⁵⁵

Rychlý hospodářský růst, který proběhl v letech 1953-1957 povzbudil N. S. Chruščov v jeho hospodářských vizích. Sovětská zemědělská produkce narůstala v tomto období průměrně o 8,3% ročně. HDP od roku 1950 rostlo ročně v průměru o 7,1%.⁵⁶

Na počátku roku 1957 podnikl Chruščov jednu z mnoha agitačních cest po sovětských zemědělských regionech, které měly hned dva úkoly. Prvním z nich byl získání podpory místních funkcionářů a druhým vyjádření podpory zemědělským pracovníkům. Chruščov se také považoval za velkého znalce zemědělství. V jednom ze svých projevů v roce 1957 uvedl: „nenaučil jsem se znát zemědělství hned. Jezdil jsem do kolchozů a sovchozů, poslouchal lidi, seznamoval se s nejlepšími příklady, informoval o nich ostatní, pročítal jsem si odbornou literaturu. Tak se mi hromadily a násobily vědomosti.“⁵⁷ Proto také na svých cestách rolníkům často dával rady.

Chruščov byl přesvědčen, že hospodářských úspěchů bude přibývat, a tak bylo nutné provést další změny, které by rozvoj podpořily. V roce 1957 tedy první tajemník vyhlásil kampaň na dostižení a předstižení USA v produkci masa, mléka a másla. Aby dostižení americké ekonomiky bylo vůbec možné, muselo by sovětské zemědělství svou výrobu během tří až čtyř let ztrojnásobit.⁵⁸ Klíčovou oblastí rozvoje pro dostižení a předstižení Spojených států byla živočišná výroba. Odborníci v Sovětském svazu se

⁵⁵ LAIRD, "Soviet Goals for 1965 and the Problems of Agriculture", str., 445.

⁵⁶ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 315.

⁵⁷ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str.375.

⁵⁸ MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, str. 332.

domnívali, že pro to je potřeba pěstovat hlavně kukuřici, vojtěšku a jetel, dále mechanizovat zemědělství a zvýšit produkci umělých hnojiv. K motivaci rolníků měla posloužit socialistická soutěž.⁵⁹

V letech 1956-1960 měl probíhat šestý pětiletý plán. Ten byl ale nakonec zrušen a nahrazen plánem sedmiletým, který měl být prováděn v letech 1959-1965. Navrhování sedmiletého plánu probíhalo již v průběhu let 1957-1958.⁶⁰ Plán měl za úkol odstranit stále velký rozdíl mezi průmyslem a zemědělstvím. Měl ale ještě jeden cíl, který byl minimálně z ideologického hlediska podstatnější. Právě během tohoto období totiž mělo dojít k dostižení USA. Plán počítal s velkými investicemi. Během své návštěvy USA v roce 1959 prohlásil Chruščov na jedné z tiskových konferencí toto: „na investice vynaložíme za těchto sedm let asi 750 miliard dolarů. Splnění tohoto plánu nás těsně přiblíží k takové úrovni rozvoje hospodářství, jaká je dnes ve Spojených státech amerických.“⁶¹ Dle Chruščovových slov také sedmiletý plán stanovuje, že průmyslová a zemědělská výroba se navýší dvojnásobně. V oblasti zemědělství pak mělo být ročně vyráběno 160-180 milionů tun obilí, cukrové řepy 76-84 milionů tun, masa 16 milionů tun a mléka 100-105 milionů tun.⁶² Tyto představy byly samozřejmě velmi nadsazené. I kdyby pokračoval růst sovětského hospodářství tempem, jaké bylo stanoveno, Spojené státy by také nestagnovaly v jednom bodě, tudíž jejich dostižení bylo nemožné.

3.1. Cesta po Spojených státech amerických

V roce 1959 se N.S. Chruščov vydal na cestu do Spojených států. Pozorování amerického zemědělství bylo jednou ze součástí této návštěvy. Došlo i ke krátké zastávce v Iowě, která tak inspirovala jednu z Chruščovových reforem – zavádění kukuřice jako silážní plodiny. Jak si ale mohl sám vyzkoušet, klimatické podmínky tohoto středoamerického státu byly zcela jiné, než ty, které se vyskytují v Sovětském svazu.⁶³

Během tiskových konferencí, které probíhaly, se Chruščov vůbec netajil svým pevným přesvědčením o síle a schopnosti Sovětského svazu dohnat americkou produkci, jak potvrzuje jeho následující prohlášení: „je pravda, že zatím jste bohatší než my. My

⁵⁹ LAIRD, „Soviet Goals for 1965 and the Problems of Agriculture“, str. 460.

⁶⁰ HANSON, *The Rise and Fall of Soviet economy*, str. 72.

⁶¹ Sběrka dokumentů z návštěvy N. S. Chruščova v USA, str. 48.

⁶² Sběrka dokumentů z návštěvy N. S. Chruščova v USA, str. 122.

⁶³ CHRUŠČOV Nikita Sergejevič, *Americe tváří v tvář: Vyprávění o cestě N. S. Chruščova Spojenými státy 15.-27. září 1959* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury: 1960), str. 312-314.

však chceme být zítra stejně bohatí jako vy a pozítří ještě bohatší. Je na tom něco špatného? Nechceme přece koneckonců nic jiného, než dosáhnout všeho svou prací a nikomu nechceme brát jeho bohatství.“⁶⁴

Přesto, že zastával toto pevné stanovisko o dostižení Spojených států, způsob jakým bylo v této zemi zemědělství provozováno, ho velmi fascinoval. Chruščov obdivoval, jak byla americká produkce schopna dosáhnout vysokých výnosů díky mechanizaci polních prací. „Strávili jsme zajímavé chvíle v zemědělském ústavu, ve vašem vědeckém středisku. Je to vaše pýcha. Prohlíželi jsme si tam zvířata a drůbež, jsou skvělé!“⁶⁵ „Zemědělství Spojených států amerických a zejména vašeho státu (Iowy) je pro nás zajímavé hlavně proto, že je vysoce mechanizovaným hospodářstvím“.⁶⁶

Po svém návratu zpět do Sovětského svazu se Chruščov domníval, že americký blahobyt nespočívá v kapitalistickém systému, ale ve způsobu, jakým je zemědělství provozováno. Tedy ve velkých mechanizovaných farmách a podnikavých farmářích, kteří jsou motivováni ziskem z co největších výnosů. Vyšší produkci masa pak připisoval pěstování kukuřice.⁶⁷ Na jedné konferenci dokonce zdůrazňoval rozdíly amerického a sovětského způsobu hospodaření. V tomto svém projevu obhajoval sovětský systém jako ten, který nedovolí, aby slabý podnik zanikl, ale naopak mu ponechá prostor, aby se vzpamatoval. V socialistickém hospodaření viděl Chruščov systém poskytující neomezené možnosti pro rozvoj výroby, protože zde nebyla konkurence. Z toho vyvozoval, že by žádné hospodářství nemělo přijít na mizinu. Obrovské rozdíly v počtu zemědělských pracovníků zase chápal tak, že Sovětský svaz nemůže upírat právo na práci části družstevníků.⁶⁸

Na tomto příkladu nesmyslného dotování krachujících podniků a placení nadbytečného počtu zaměstnanců jsou velmi dobře vidět chyby sovětského hospodářství. Systém pak neměl dostatek financí na dotování mechanizace, aby byla na dostatečně vyspělé úrovni. Kladl také důraz na kvantitu a kvalitu opomíjel. Také sověští rolníci měli daleko od podnikavosti svých západních kolegů, protože kvalita odvedené práce neměla vliv na jejich zisk a tudíž jim chyběla hlavní motivace. Nebylo tedy možné pouze

⁶⁴ Sbírnka dokumentů z návštěvy N. S. Chruščova v USA, str. 13.

⁶⁵ Tamtéž, str. 39.

⁶⁶ Tamtéž, str. 119.

⁶⁷ Tamtéž, str. 120.

⁶⁸ Tamtéž, str. 120.

bezmyšlenkovitě převzít část amerického hospodářského uspořádání a aplikovat ho na sovětský model. Přesto k tomu docházelo.

3.2. Zrušení strojních a traktorových stanic

Strojní a traktorové stanice vznikly koncem dvacátých let během kolektivizace. Staly se jedním z jejích základních pilířů. Vytvořeny byly proto, aby poskytovaly kolchozům strojní techniku a také obslužný personál, protože kolchozy v této době nebyly dostatečně vyvinuté, takže si nemohly zajistit mechanizaci samy. Velmi brzy po svém vzniku (koncem roku 1929) získaly STS velkou prestiž. Již v roce 1930 bylo v SSSR 150 těchto stanic. Od roku 1932 pak přešly přímo pod státní správu a byly státem také financovány. Stát tak upevnil svou kontrolu nad kolektivním zemědělstvím, protože statky se staly na STS závislémi. Až do reformy v roce 1958 totiž nebylo dovoleno, aby kolchozy vlastnily techniku.⁶⁹

Strojní a traktorové stanice měly dva hlavní úkoly. Stanice neměly půdu, kterou by obdělávaly, a tak jejich prvním úkolem bylo zapůjčování strojů a technického vybavení kolchozům a také pomoc při jeho obsluze. K tomu sloužily tzv. traktorové brigády. Tyto skupiny 3-5 pracovníků pak spolupracovaly se zaměstnanci kolchozu. V STS pracoval speciálně vyškolený personál, který byl schopný stroje udržovat a také s nimi uměl zacházet. Kolchozy tedy byly na STS naprosto závislé. Z toho vyplývá druhá úloha, kterou STS plnily – udržování kontroly nad kolchozy. Zároveň byly také zodpovědné za plnění stanoveného plánu.⁷⁰

STS byly silně postiženy druhou světovou válkou. Němci zničili nebo se zmocnili 137000 traktorů, 49000 kombajnů a dalšího vybavení. Poválečná obnova STS postupovala velmi pomalu. Oproti předválečné výrobě strojů byla produkce po roce 1945 velmi nízká. V období 1945-1948 to bylo pouze 106 000 traktorů, zatímco v letech 1937-1940 bylo vyrobeno 180 000 a mezi roky 1933 a 1936 dokonce 393 000.⁷¹ Dalším poválečným problémem STS byl odliv pracovní síly, protože mnoho potenciálních zaměstnanců zamířilo do průmyslu. Přes tyto prvotní problémy se ale nakonec podařilo STS obnovit.

⁶⁹ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 446.

⁷⁰ STUART Robert C., *The Collective Farm in Soviet Agriculture* (Toronto: Lexington Books, 1972), str. 36.

⁷¹ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 459.

V roce 1953 bylo stanoveno, že STS budou nadále pokračovat ve své práci. Došlo také ke dvěma důležitým změnám. První z nich byla reorganizace, která zajistila bližší spolupráci STS a strany, aby byla ještě více posílena role STS jakožto kontrolora kolektivního zemědělství. Do každé stanice tak byl přidělen místní stranický činovník. Druhá změna reorganizovala stav zaměstnanců. Počátkem padesátých let pracovalo ve strojních a traktorových stanicích mnohem více odborných pracovníků než v kolchozech. V roce 1953 v STS pracovalo 64 500 specialistů, zatímco v kolchozech pouze 18 500. Vláda rozhodla, že je nutné tento stav změnit. Navýšen byl ale počet odborníků v STS. Ti se stali zaměstnanci této instituce, ale v praxi pracovali pro kolchozy.⁷² Také bylo rozhodnuto, že zaměstnanci, kteří do té doby byli pouze sezónními pracovníky, budou převedeni pod STS jakožto stálí zaměstnanci. Jejich počet se tak velmi zvýšil. V roce 1952 jich bylo 833000 a v roce 1954 už 3000000.⁷³

Tyto skutečnosti tedy naznačují, že v první polovině padesátých let se vůbec nezamýšlelo STS zrušit. Proč k tomu ale nakonec došlo?

Kolchozy byly poměrně malé, a tak bylo zbytečné, aby vlastnily své strojní zázemí. Spolupráce s STS pro ně byla výhodná. V druhé polovině padesátých let ale postupně docházelo ke slučování kolchozů, a ty se tak stávaly velkými jednotkami, pro které by již nebyl tak velký problém obsluhovat své vlastní technické zázemí. Do vedení kolchozů se také dostávalo více odborníků a také lidí, kteří měli blízko ke straně. Kontrolní funkce STS tedy začínala být kolchozům na obtíž. Vztahy s STS se tak postupně zhoršovaly.

Dalším velkým problémem bylo, že STS pracovaly nevyrovnaně. Jedna stanice průměrně obsluhovala 10 kolchozů, ale v praxi docházelo k takovým extrémům, že některé spolupracovaly až s třiceti, zatímco některé další pouze s jedním.⁷⁴ V letech 1955-1957 byla produktivita STS velmi nízká. Kolchozy si často stěžovaly na neefektivní spolupráci se stanicemi. Vztahy kolchozů a STS se tak stávaly ještě problematictějšími.

Během jara 1958 bylo rozhodnuto, že dojde k reorganizaci STS. Nakonec byly stanice zrušeny a bylo rozhodnuto o prodeji strojního parku kolchozům. Hlavním účelem tohoto podniku bylo poskytnutí prostředků kolchozům a sovchozům, které jim měly umožnit přeměnu na moderní výrobní jednotky. Celkové náklady na převedení strojů a

⁷² STUART, *The Collective Farm in Soviet Agriculture*, str. 40-41.

⁷³ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 460-461.

⁷⁴ Tamtéž, str. 448.

budov STS kolchozům se vyšplhaly na 2,4 miliard rublů, z toho 1,8 miliard bylo dáno na stroje.⁷⁵ Kolchozy měly možnost splácet tuto sumu postupně. Očekávalo se, že bohatší farmy budou schopné splatit tyto náklady do dvou let. Do pěti let pak měly dluhy být splaceny i těmi nejslabšími kolchozy. Do konce roku 1958 odkoupilo techniku přes 80% kolchozů.⁷⁶

Celý proces zrušení STS a převodu jejich majetku kolchozům byl ale velmi problematický. I kolchozy, které na tom byly z finančního hlediska lépe, měly velký problém se zaplacením strojů. Stroje a technika, které byly z STS převáděny, byly také velmi zastaralé a kolchozy vůbec nepočítaly s tím, že bude nutné investovat do jejich údržby, provozu a postupné modernizace. Velmi se tak zadlužily. Další překážkou ve fungování této reformy byl fakt, že kolchozy nebyly schopny nově nabytou techniku využívat stejně efektivně jako zrušené stanice. Docházelo také k jejímu chátrání v důsledku špatné údržby. Proč tomu tak ale bylo?

Jak bylo již zmíněno, pracovníci STS měli odbornou kvalifikaci, a proto byli považováni za jakousi elitu. Tomu odpovídaly také jejich platy. Vzhledem k tomu, že kolchozy nebyly schopny těmto odborným pracovníkům nabídnout stejné podmínky, jaké měli v STS, často o ně přicházely. Také neuměly techniku využívat se stejnou efektivitou jako zrušené STS. Stroje se také špatně udržovaly a chátraly.

Posledním velkým problémem fungování této reformy bylo to, že místní funkcionáři do Moskvy hlásili, že změna probíhá bez závažnějších obtíží. Hlavnímu vedení se tak nedostávalo informací, které by ho přiměly nastalé obtíže řešit. Jediné, čemu reforma napomohla, byla lepší kontrola strany nad kolchozy.

3.3. Reorganizace systému

Po roce 1957 proběhlo několik významných reforem systému. Nejdříve došlo ke změnám v družstevním systému. Tyto změny měly za úkol posílit roli státu. Také probíhalo omezování záhumenkového hospodářství. Další krok, který byl proveden, byl naopak decentralizační. Bylo rozhodnuto o zřízení regionálních orgánů, které měly nadále lokální hospodářství. Od roku 1961 ale docházelo k omezování moci těchto nově zřízených jednotek.

⁷⁵ BORNSTEIN, *The Soviet economy: a book of readings*, str. 229-230.

⁷⁶ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 376.

V letech 1957-1958 došlo k reformě družstevního systému. Proběhla reorganizace. Protože Chruščov chtěl, aby většina zemědělských podniků patřila státu, zanikaly kolchozy nebo se přeměňovaly na sovchozy. Za období 1950-58 se díky těmto přeměnám počet státních statků zdvojnásobil. Kolchozy se také slučovaly. Jejich počet poklesl z 125000 v roce 1950 na pouhých 69000 v roce 1959.⁷⁷

V roce 1960 se také začaly omezovat plochy rodinných záhumenků a to i přesto, že Chruščov ve svých dřívějších projevech záhumenkové hospodářství podporoval. Dalším způsobem, jak produkci záhumenků omezit, bylo větší zapojení rolníků do kolektivní práce. Ti tak byli více pod kontrolou kolchozů a také nemohli svým drobným polím věnovat tolik času. Hlavním důvodem pro tuto plíživou destrukci záhumenků byla představa o vysoce mechanizovaných zemědělských celcích, které budou vlastněny státem.

V roce 1957 se Chruščov rozhodl k radikálnímu kroku. Bylo zřízeno 105 regionálních orgánů pro řízení národního hospodářství tzv. sovnařozů, které měly započít novou éru socialistické administrativy.⁷⁸ Vláda také zrušila 140 celosvazových a republikových ministerstev.⁷⁹ Tím byly poškozeny koordinační orgány i systém, protože bez těchto ministerstev bylo složité udělat si ucelený přehled o probíhající výrobě a potřebách hospodářství. Tato změna se zakládala na dvou základních principech. Průmysl, který byl lokálního charakteru, měl být převeden přímo pod lokální správu a místní sověty a státní statky s nimi měly spolupracovat.⁸⁰ Podle nového schématu měly republiky převzít odpovědnost za základní administrativu a plánování, a oblastní straničtí činitelé měli za úkol zastávat funkci kontrolních a politických orgánů. Tyto dva státní celky ale vždy zastávaly spíše symbolickou roli a nikdy ve skutečnosti nerozhodovaly, a tak nebyly dostatečně na tuto novou proměnu připraveny.⁸¹

Jako centrální orgán zbyl Gosplan. Ten ale nedokázal detailně koordinovat dění v celém zemědělském sektoru. Zřízení sovnařozů znamenalo pro systém jen další chaos. Místní funkcionáři ale díky novému systému značně posílili.

⁷⁷ MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, str. 332.

⁷⁸ CATTELL David T., „Local Government and the Sovnarkhoz in the USSA, 1957-1962“, *Soviet Studies* 15, č. 4 (duben 1964), str. 430,

⁷⁹ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 317.

⁸⁰ CATTELL, „Local Government and the Sovnarkhoz in the USSR, 1957-1962, str. 430.

⁸¹ Tamtéž, str. 430.

Od roku 1961 byl Sovětský svaz rozdělen na 17 velkých ekonomických oblastí. Každá z nich měla za úkol řídit šest sovnarchozů. Ty tak postupně začaly ztrácet vliv na výrobu.

Po roce se začalo opět vracet k postupné centralizaci. Na přelomu let 1962 a 1963 byla zřízena Nejvyšší ekonomická rada, která omezovala autonomii republik v ekonomických otázkách.⁸²

V roce 1962 Chruščov navrhl další administrativní změnu v hospodářství. Strana a byrokratický aparát měl být rozdělen na dvě části. Jedna z nich se měla soustředit na průmysl a specializací té druhé by bylo zemědělství. Příčinou pro toto rozhodnutí byl pokus přimět funkcionáře k dohledu nad zvyšováním produktivity. Ti také měli mít nově přímou odpovědnost v případě neúspěchu. Od té doby měla každá oblast paralelní hierarchie. Potíž ale byla v tom, že jejich pravomoci se střetávaly. Rozdělení těchto dvou sfér totiž nebylo dobře definováno, nehledě na to, že se často v některých bodech prolínaly. Spolupracovníci Chruščova cítili k tomuto návrh sice nedůvěru, ale nikdo z nich si nedovolil cokoliv vytknout. Od té chvíle se museli funkcionáři podílet na procesu výroby. Nedostatek kvalifikace pro tuto práci však vedl k jejímu zpomalení. Tento návrh byl nakonec schválen ještě v listopadu téhož roku. V tom samém roce Chruščov přišel znovu s dalším plánem na administrativní změnu. Tentokrát se jednalo o jedinou ústřední kancelář pro střední Asii.⁸³

Tyto pokusy o reorganizaci systému měly nakonec také svůj nemalý podíl na jeho odstavení od moci. Někteří Chruščovovi spolupracovníci se jich obávali. Upřednostnili by raději pevný konzervativní systém, ve kterém by měli jistotu svého postavení.

3.4. Elektrifikace

Další důležitou reformou bylo rozhodnutí a elektrifikaci kolchozů. Zatímco již v roce 1953 mělo elektrickou energii k dispozici 88% sovchozů a do roku 1959 se rozšířilo na 96%, kolchozy na tom byly o dost hůře. V roce 1959 jich byla elektrifikována jen třetina.⁸⁴

Roku 1961 byl vyhlášen program na elektrifikaci zemědělství. Kolchozy a sovchozy se tak měly připojit na státní elektrické rozvody. Tam, kde to nebylo možné,

⁸² VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 318.

⁸³ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 520.

⁸⁴ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 479.

vznikaly nové elektrárny. Stát částečně hradil tuto výstavbu, ale část nákladů dopadla na kolchozy. Kolchozy musely také zaplatit všechny elektrické rozvody a zařízení, které se nacházely přímo na farmě.⁸⁵

Také cena elektřiny byla pro statky velmi nevýhodnou. Oproti průmyslovým zařízením platily zemědělské závody až trojnásobně více.⁸⁶

Problémem při zavádění elektrifikace zemědělství tedy bylo finanční zatěžování statků. Navzdory této negativní stránce tohoto plánu je nutné podotknout, že elektrifikace venkova byla nutná, pokud chtěl Sovětský svaz dosáhnout moderního a vyspělého zemědělství. Stejně jako všechny ostatní kampaně zaváděné N. S. Chruščovem i tato proběhla velmi rychle. Užívání elektřiny v zemědělství vzrostlo z 9,970 milionů kilowathodin v roce 1960 na 21 miliard v 1965.⁸⁷

3.5. Navýšení využití umělých hnojiv a jeho důsledky

Umělá hnojiva byla pro Chruščova jednou ze zásadních otázek. Sedmiletý plán počítal s navýšením produkce umělých hnojiv. Po zemědělských neúspěších v létě 1963 bylo nutné urychleně najít nějaký způsob, jak zachránit sovětskou produkci a moci tak pokračovat v plánu na dostižení a předstižení Spojených států. Chruščov považoval umělá hnojiva za účinné řešení, které přinese okamžité výsledky. Bylo tedy rozhodnuto, že je nanejvýš nutné zvýšit výrobu umělých hnojiv. V této době byl poměr umělých hnojiv vůči orné půdě v USA byl 188:35, zatímco v SSSR 218:20. Bylo tedy stanoveno, že výroba umělých hnojiv musí být do čtyř let ztrojnásobena.⁸⁸ Výroba umělých hnojiv měla z 12 milionů tun v roce 1958 vzrůst na 35 milionů tun do roku 1965. Ve skutečnosti ale bylo v roce 1965 naměřeno, že produkce hnojiv byla 31,6 milionů tun, což je ale stále velký nárůst.⁸⁹

Umělá hnojiva nebyla ale používána správným způsobem. V oblastech s nově nabytou půdou byl problém se zavlážením a hnojiva se tak nemohla rozpustit a dostat účinně do půdy. Přehnojování půdy pak vedlo k její degradaci a postupem času i k erozi.

⁸⁵ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 479.

⁸⁶ Tamtéž, str. 479.

⁸⁷ Tamtéž, str. 480.

⁸⁸ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 599.

⁸⁹ HANSON, *The Rise and Fall of Soviet economy*, str. 72.

3.6. Problémy v první polovině šedesátých let

Přestože se N. S. Chruščov snažil o rozvoj zemědělství a jeho vyrovnání s úrovní průmyslu, po prvních úspěšných letech přišly nezdary. Od počátku šedesátých let se postupně začaly hromadit problémy, ze kterých bylo nutné najít nějaké východisko. Řešení, která byla nakonec realizována, ale v konečném důsledku situaci ve valné většině případů ještě zhoršila.

Prvním takovým problémem bylo, že náklady na výrobu některých potravin převyšovaly jejich výkupní cenu. Tato krize se týkala hlavně živočišné produkce.⁹⁰ V roce 1960 byly například ceny mléka 14% pod náklady, v případě skotu byly náklady o 35% vyšší a cena prasat byla 33% pod náklady. Již od roku 1953 se ceny několikrát navyšovaly, ale výrobní náklady byly stále vyšší. Čím více tedy podnik dodal státu, tím více prohospodařil. Aby došlo k uklidnění situace a stimulaci produkce, byly v roce 1962 výkupní ceny zvýšeny, což se ale promítlo i do prodejních cen na trhu.⁹¹ Omezování vlastnictví dobytka v rámci omezování soukromého sektoru pak situaci ještě více zhoršovalo. Tyto poměry také značně popudily obyvatelstvo, kterému bylo neustále slibováno, že ceny budou klesat. Rozhořčení obyvatelstva bylo ještě utvrzeno tím, že ve stejnou dobu se v závodech zvyšovaly výkonové normy, ale platy zůstaly stejné. Vyvrcholením této krize pak byla hrozba stávků.⁹²

Co se platů ještě týče, v letech 1958-1965 byl očekáván jejich nárůst u zemědělských zaměstnanců až o 40%, ale to se nakonec kvůli finanční zátěži spojené se zrušením STS nekonalo.⁹³ To mohlo způsobit pokles motivace rolníků.

Hlavním problémem první poloviny šedesátých let ale byla klesající produkce. V roce 1961 se předpokládalo, že v Kazachstánu bude velmi dobrá úroda. Nakonec ale byla na celinách nejhorší sklizeň za posledních pět let.⁹⁴ Chruščov nehledal příčiny neúspěchu v systému, ale domníval se, že chyba je v práci, kterou odvádějí statky. Proto se také v případě problémů vydával na návštěvu daného regionu a osobně v daném podniku vysvětloval, v čem spočívá jejich omyl. Předpokládal, že pokud se rolníci sami odhodlají produkci navýšit, nemělo by jim v tom nic bránit.

⁹⁰ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 511.

⁹¹ Tamtéž, str. 512.

⁹² TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 514.

⁹³ LAIRD, "Soviet Goals for 1965 and the Problems of Agriculture", str. 456.

⁹⁴ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 512.

Největší krize však přišla vzápětí v letech 1963-1964. V roce 1963 zasáhlo nejdůležitější zemědělské oblasti Ruska sucho (střední Rusko, Sibiř, Ukrajinu, Kazachstán i Zakavkazko). Úroda v 1963 byla katastrofální (jen 107,5 milionu tun, 1958 to bylo 134,7). Situace došla dokonce tak daleko, že hrozil kolaps zásobování. Nakonec se Sovětský svaz musel rozhodnout pro import obilí ze zahraničí, převážně z Kanady, Austrálie, USA a dokonce i z Rumunska.⁹⁵

Dalším důvodem, proč docházelo ke snižování hektarových výnosů, byl problém stavu obdělávaných ploch. Celiny byly postupem času vyčerpané. Docházelo k degradaci půdy vinou nesprávného zacházení s hnojivy a nedostatku vláhy. Celiny také postihovala půdní eroze. Přestávaly být úrodné.

V letech 1963-64 kvůli velmi špatné úrodě došlo i ke snížení živočišné produkce. Došlo k velkému úbytku prasat (ze 70 milionů kusů na 40,7 milionů). Na rozdíl od prasat, skot nebyl tak významně zasažen, úbytek byl 1,6 milionů a to především u mladého dobytka, stav dojnic se dokonce zlepšil z 38 milionů na 38,3.⁹⁶ Díky lepší úrodě v roce 1964 byly tyto ztráty částečně nahrazeny. Počátkem roku 1965 se počet prasat zvedl na 52,8 milionů, což ale stále ještě nedosahovalo hodnoty z roku 1963. Počet krav se zvedl na 38,7 milionů.⁹⁷

Posledním, ale neméně významným problémem, bylo to, že Chruščov obklopovali lidé, kteří se mu snažili zavděčit. Proto s ním také ve všem souhlasili a on tak neměl potřebu své vize více prodiskutovat. Jeho spolupracovníci měli také obavy jakkoliv ho kritizovat nebo mu oznamovat neúspěchy, a tak se stávalo, že Chruščov se ani o problémech dozvědět nemohl. Jako příklad naprosto nesmyslného pokusu o zavděčení se Chruščovovi lze uvést slib Alexeje Lavrinova, regionálního funkcionáře, že ztrojnásobí produkci masa v oblasti, za kterou odpovídal. Chrušov mu v tomto uvěřil a byl pevně přesvědčen, že Lavrinov dostojí svému slovu. Aby byl tedy tento slib naplněn, byl na porážku v Larinovově oblasti hnán všechen dobytek a to včetně dojnic a chovných stád. Avšak ani to nebylo dostačující pro naplnění tak ambiciózního plánu. Celá situace se tedy dostala až do takové absurdity, že byl vykupován dobytek z jiných regionů.⁹⁸

⁹⁵ MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, str. 340.

⁹⁶ VOLIN, *A Century of Russian Agriculture*, str. 513.

⁹⁷ Tamtéž, str. 513.

⁹⁸ TAUBMAN, *Chruščov: člověk a jeho doba*, str. 377.

3.7. Shrnutí

Zatímco v období 1953-1958 narůstala sovětská zemědělská produkce v průměru o 8,3% ročně, v letech 1958-1963 nevykazovala žádný nárůst, spíše naopak pokles.⁹⁹ To bylo způsobeno zejména velmi špatnou produkcí v letech 1962-1963.

Reformy, které byly provedeny, přinesly více problémů než užitku. Zrušení strojních a traktorových stanic za účelem poskytnutí prostředků kolchozům a sovchozům, statkům spíše uškodilo. Měly se stát moderními socialistickými výrobními jednotkami, ale místo toho je to zatížilo po finanční stránce. Dalším úskalím této reformy byl odchod kvalifikovaných dělníků STS. Ti netoužili po degradaci na úroveň kolchozníků. To vedlo k chátrání strojů nebo jejich špatnému užívání, protože kolchozy nebyly schopny se stroji adekvátně nakládat. Jediné, čemu tato reforma napomohla, byla skutečnost, že strana nyní kolchozy lépe ovládala.

Reorganizační reformy, které byly provedeny, také zemědělství příliš nepomohly. Zrušení celostátních hospodářských ministerstev a jejich nahrazení 105 hospodářskými radami – sovnařchozy - proběhlo velmi rychle. Hlavním problémem bylo, že tento nový systém nebral v úvahu celosvazové zájmy. Došlo k decentralizaci a bylo nemožné mít přehled nad výrobou a produkcí. Již o pár let později došlo k omezení moci těchto jednotek, když spadly pod správu nově vytvořených ekonomických rad. To vše přinášelo do systému obrovský chaos, který byl ještě posílen ve chvíli, kdy byla zrealizována reforma rozdělení strany na zemědělskou a průmyslovou část.

Zemědělství nepomáhalo ani postupné omezování soukromého sektoru. Přestože rozloha záhumenků představovala jen 3% orné půdy, v letech 1958-1965 mělo toto zemědělství obrovský podíl na produkci - 77% vajec, 64,4 % brambor, 46% mléka a 44% masa.¹⁰⁰

Pokud nepočítáme problémy spjaté s finanční stránkou věci, poměrně úspěšnou reformou byla elektrifikace zemědělství. Také plán na zvýšení produkce umělých hnojiv se téměř podařilo naplnit. Jejich nesprávné používání ale vedlo ke zhoršení kvality půdy, a tím i k nižším výnosům. Výnosy sovětského zemědělství ale klesaly také kvůli suchu, které ho postihlo v letech 1962-1964. To nakonec vedlo k dovozu obilí ze zahraničí.

⁹⁹ KAPLAN Noraman M., „Retardation in Soviet Growth“, *The Review of Economics and Statistics* 50, č. 3 (srpen 1968), str. 293.

¹⁰⁰ VYKOUKAL, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 318.

ZÁVĚR

Pro neúspěch některých svých reforem byl Nikita Sergejevič Chruščov svými spolupracovníky v říjnu 1964 odstaven od moci. Ti se částečně obávali jeho systémových změn, a tak raději zvolili toto řešení.

Během období své vlády ale Chruščov stihl provést mnoho změn, které měly přispět ke zlepšení situace v sovětském zemědělství, jež bylo ve velmi špatném stavu. Bylo nezbytné zlepšit výživu populace, která každým rokem rapidně narůstala. Do zemědělství z tohoto důvodu přicházely obrovské investice a také se zvedl počet pracovníků.

V rámci realizovaných reforem nikdy nebylo zamýšleno změnit způsob kolektivního hospodaření v zemědělství, ale určitý prostor byl dán soukromému sektoru. Díky reformám se podařilo zlepšit vztah vlády k venkovu a rolníkům. Rolníci, kterým se zvýšila mzda i podmínky, byli tímto také více motivováni k práci. Měli dokonce možnost obdělávat svá soukromá pole a vlastnit dobytek. Zpočátku se zdálo, že tento soukromý sektor by mohl v systému najít své trvalé místo a ještě více posílit. V období reforem byly sníženy daně, kterými bylo privátní zemědělství zatíženo. Existence a rozvoj soukromého sektoru by sovětské zemědělské produkci velmi pomohly, protože výrobky z tohoto sektoru měly na trhu nemalý podíl. Postupem času se ale od tohoto řešení ustoupilo a záhumenkové hospodářství bylo omezováno. Toto mělo na sovětskou produkci nepochybně negativní vliv.

Institucionální změny, které byly provedeny, zahrnovaly také decentralizaci plánovacího systému a redukci počtu kolchozů. Decentralizační plán umožnil posílení moci oblastních straníků. To ovšem mělo negativní důsledky, protože tak byl do sovětského hospodářství vnesen další chaos. Protože změny nepřinášely očekávaný efekt, docházelo v průběhu první poloviny šedesátých let k mnoha dalším restrukturalizačním reformám s cílem vylepšení a dosažení účinného fungování zemědělství. S ohledem na to, že zavedení decentralizovaného řízení nepřineslo požadovaný výsledek, byla opět zahájena centralizace řízení. Tyto neustálé strukturální změny vytvářely napětí u nejvyšších představitelů strany, kteří by jistě uvítali, aby vše pokračovalo v zaběhnutých kolejích a nedocházelo tak k ohrožování jejich pozic. A tak právě tyto restrukturalizační reformy hospodářství měly svůj podíl na Chruščovově pádu.

Dalším zásahem bylo omezování počtu kolchozů, které bylo způsobeno jejich slučováním ve větší celky nebo převádění pod státní farmy. Stávaly se tak z nich velké

zemědělské jednotky. Dle představ prvního tajemníka měly být jednotky plně mechanizované a sloužit jako nejúčinnější prostředek k získání vysokých výnosů. Zrušení strojních a traktorových stanic a rozprodání jejich majetku kolchozům mělo tuto vizi naplnit. Nejen, že ji tento projekt nakonec nenaplnil, ale důsledkem bylo i velké finanční zatížení kolektivních statků. Efektivita používání strojů se tím snížila a technika chátrala, protože v kolchozech nebyl dostatečný počet odborníků, kteří by se o nově nabytý majetek starali.

Neméně výraznou reformou bylo rozorání panenských půd ve střední Asii a na Sibiři. Z počátku to vedlo k obrovskému nárůstu zemědělské produkce, ale na počátku šedesátých let došlo k obratu, protože půda byla vyčerpaná a klimatické podmínky nevhodné. Používání umělých hnojiv k zúrodnění této půdy nakonec ale mělo negativní dopady, docházelo k znehodnocení půdy.

Hlavní problém Chruščovových reforem bylo v jejich kampaňovitém zavádění. Chruščov byl velmi netrpělivý, a tak chtěl navýšení produkce dosáhnout okamžitě. To ovšem vzhledem ke stavu zemědělství nebylo možné. Nicméně Chruščovovo přesvědčení a zápal vedly k urychleným akcím, na které kolikrát systém nebyl připraven. Chruščov se domníval, že pokud v sobě pracující lidé najdou odhodlání ke změně, dokáží zázraky.

Další problém přinesla skutečnost, že hospodářství bylo velmi provázané s politikou. Pro většinu představitelů Sovětského svazu tak výše produkce představovala možnost, jak se zavděčit svým nadřízeným nebo byl rozvoj hospodářství používán v rámci politického boje.

Osobnost N. S. Chruščova nesla také na krachu určitou vinu. Chruščov se považoval za zemědělského odborníka, kterým ale nebyl. Domníval se, že všechny problémy mohou být vyřešeny jakousi početní převahou vyspělé lidské civilizace. Vůbec si neuvědomoval, že navýšením množství hnojiv či větším využitím strojů nemůže nahradit některé přirozené procesy, které zemědělská produkce potřebuje.

Krise, která zasáhla zemědělství na konci Chruščovovy vlády, byla způsobena také konzervativním přístupem tehdejší vlády. Předpokládalo se, že vše lze vyřešit pouze za pomoci plánu.

Vyvolal ji konzervatismus plánovacího systému ve spojitosti s neustále se zvětšujícími nároky na zvýšení produkce

Jako příčinu krachu Chruščovových reforem lze tedy označit systémové vady konzervativního režimu a velkou horlivost N. S. Chruščova.

Chruščovovo úsilí v oblasti zemědělství ale přineslo i pozitiva. Byly odhaleny bídné poměry sovětského zemědělství a hlavní starostí režimu se tak stalo jejich vylepšování. Přestože reformy měly mnohé nedostatky, poměry na vesnici se od roku 1954 zlepšovaly. Příjmy rolníků rostly a ti si tak mohli dovolit být více ekonomicky aktivní. Sovětské zemědělství oproti předchozímu období postoupilo na vyšší úroveň.

SUMMARY

After the failure of some of Khrushchev's reforms, his colleagues ousted him from power in October 1964. This move was to a considerable degree motivated by the fear on the part of Khrushchev's counterparts of the system changes he had proposed.

During his tenure as general secretary of the CPSU, Khrushchev managed to initiate a number of reforms to change the situation in Soviet agriculture. This sector of the Soviet economy was in very poor condition, and it was thus necessary to improve it. The population levels were growing rapidly and, as a consequence, the nutrition had to rise onto a higher level.

It was decided that huge investments in the modernization of agriculture had to be provided. Khrushchev's reforms finally improved the relations between the state and the peasants. Some of the reforms implemented supported the private sector, and the peasants were therefore allowed to own cattle and small fields. Also, the wages of workers increased and, as a result, the motivation for work rose. In the beginning it seemed as though the system would find a permanent place for the private sector. The reforms reduced taxes which represented a burden on this small part of the Soviet economy. However, over the course of time, this new kind of economic policy was increasingly being limited. Undoubtedly, this had a negative effect on Soviet production.

The institutional changes that were made included the decentralization of the planning system, and reduced the number of collective farms. The local party members were strengthened. But this had a negative impact on the Soviet economy because now the system was even more chaotic. Eventually, these changes did not bring about the expected effect, and during the first half of the 1960s the restructuring continued. In the end, no result was achieved and centralization began anew. These permanent structural changes made tensions between Khrushchev and other party leaders worse. These reforms therefore contributed to Khrushchev's downfall.

Other reforms limited the number of collective farms. These were transferred under the state farms or they were fused together to constitute a larger unit. According to the idea of N. S. Khrushchev, the farms were to be fully mechanized. The Machine and Tractor stations were abolished and their property was sold to collective farms. The result was a huge financial burden of farms and also the devaluation of machines and technical equipment, because there were no experts who would take care of new equipment.

Another problem was caused by the fact that the economy had significant ties with policy and ideology.

Another important reform was the plowing of the virgin lands in Central Asia and Siberia. In the beginning this led to a huge increase of agricultural production, but in early 1960s this development came to a halt. This was caused by climatic conditions – also, the soil was exhausted. The use of fertilizers had a hugely negative impact and the land was now in an even worse condition.

One of the main problems of the reforms was the way they were implemented. Khrushchev's impatience led to his desire to increase the production immediately. Huge campaigns to build socialism were declared.

It is possible to highlight the system defects of the conservative regime as the reason for the failure of the Khrushchev reforms. But these innovations also had some positive aspects. For example, the poor situation of Soviet agriculture was discovered, and since that time the regime was trying to improve it.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRIMÁRNÍ LITERATURA

Sbírka dokumentů z návštěvy N. S. Chruščova v USA, Návštěva N. S. Chruščova v USA: Projevy a Dokumenty 15.-27. září 1959 (Praha: Státní nakladatelství politické literatury: 1960).

CHRUŠČOV Nikita Sergejevič, Amerive tváří v tvář: Vyprávění o cestě N. S. Chruščova Spojenými státy 15.-27. září 1959 (Praha: Státní nakladatelství politické literatury: 1960).

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

Knihy

BORNSTEIN Morris a FUSFELD Daniel R., eds., *The Soviet economy: a book of readings* (Homewood: Richard D. Irwin, 1970).

DAVIES R.W., HARRISON Mark a WHEATCROFT S. G., *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

GREGORY Paul R., *The political economy of stalinism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

HANSON Philip, *The Rise and Fall of Soviet economy* (Harlow: Pearson Education Limited, 2003).

MALIA Martin, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991* (Praha: Argo, 2004).

MOULIS Vladislav, *Neobyčejný život Nikity Sergejeviče: N. S. Chruščov a jeho doba* (Praha: Dokořán, 2006).

STUART Robert C., *The Collective Farm in Soviet Agriculture* (Toronto: Lexington Books, 1972).

TAUBMAN William, *Khrushchev: the man and his era* (New York: Norton, 2003).

TUCKER Robert, Stalin na vrcholu moci 1928-1941 (Praha: BB Art, 2008).

VOLIN Lazar, A Century of Russian Agriculture: From Alexander II to Khrushchev (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970).

VYKOUKAL Jiří, LITERA Bohuslav a TEJCHMAN Miroslav, Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989 (Praha: Libri, 2000).

Články

CATTELL David T., „Local Government and the Sovnarkhoz in the USSA, 1957-1962“, Soviet Studies 15, č. 4 (duben 1964): 430-442. <http://www.jstor.org> (staženo 7.5.2011)

DURGIN Frank A., „The Virgin Lands Programme“, Soviet Studies 13, č. 3 (leden 1962): 255-280, <http://www.jstor.org>. (staženo 7.5.2011)

JOHNSON D. Gale, „Observations on the Economy of the U.S.S.R.“, The Journal of Political Economy 64 č.3 (červen 1956): 185-211, <http://www.jstor.org>. (staženo 4.5.2011)

KAPLAN Noraman M., „Retardation in Soviet Growth“, The Review of Economics and Statistic 50, č. 3 (srpen 1968): 293-303. <http://www.jstor.org>. (staženo 7.5.2011)

KHANIN G. I., „The 1950s – the Triumph of the Soviet Economy“, Europe-Asia Studies 55., č. 8 (prosinec 2003): 1187-1212, <http://www.jstor.org>. (staženo 4.5.2011)

LAIRD Roy D., „Soviet Goals for 1965 and the Problems of Agriculture“, Slavic Review 20., č. 3 (říjen 1961): 454-46, <http://www.jstor.org>. (staženo 25.4.2011)